

Дмитро ПЕНЗАР,

курсант 2 курсу навчально-наукового інституту №4
Харківський національний університет внутрішніх справ
м. Кам'янець-Подільський, Україна
e-mail: dimapenzar2@gmail.com

Михайло МОТОВИЛЕЦЬ,

курсант 2 курсу навчально-наукового інституту №4
Харківський національний університет внутрішніх справ
м. Кам'янець-Подільський, Україна
e-mail: mishamotovylets1984@gmail.com

Науковий керівник: Діана КІРІКА,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративної діяльності ННІ №3
Харківського національного університету внутрішніх справ
м. Кам'янець-Подільський, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3633-0103>,
e-mail: dkirika7@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2025.8.30>

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ ТА ГАРАНТІЇ ЙОГО ЗАХИСТУ

Анотація: У тезі досліджено правовий статус цивільного населення під час війни та механізми забезпечення його захисту відповідно до міжнародного гуманітарного права та законодавства України. Розкрито поняття цивільного населення, визначено основні міжнародно-правові акти, що регулюють його захист, охарактеризовано ключові гарантії безпеки та гуманного поводження у воєнний період. Особливу увагу приділено національним правовим механізмам України, спрямованим на охорону прав цивільних, а також аналізу порушень міжнародного гуманітарного права, які виникають внаслідок сучасної російської агресії. Зроблено висновок про необхідність посилення міжнародних і національних інструментів захисту цивільних для забезпечення дотримання норм гуманітарного права та притягнення винних до відповідальності.

Ключові слова: цивільне населення, міжнародне гуманітарне право, Женевські конвенції, воєнний стан, збройний конфлікт, захист прав людини, воєнні злочини, гуманітарна допомога.

Сучасні збройні конфлікти супроводжуються значними загрозами для цивільного населення, яке стає найбільш уразливою стороною воєнних дій. Забезпечення його правового захисту є одним із ключових завдань міжнародного гуманітарного права та національних правових систем. В умовах війни особи, що не беруть участі у бойових діях, повинні користуватися особливими гарантіями безпеки, гуманного ставлення та поваги до їхніх основоположних прав. Актуальність дослідження визначається необхідністю поглибленого аналізу правового статусу цивільних, юридичних механізмів їх захисту та міжнародних стандартів, які мають бути дотримані навіть у найскладніших умовах збройних конфліктів.

Правовий статус цивільного населення під час війни ґрунтується на положеннях міжнародного гуманітарного права, яке встановлює спеціальні

стандарти захисту осіб, що не беруть безпосередньої участі у збройному протистоянні. Поняття «цивільне населення» охоплює осіб, які не належать до складу збройних сил чи інших формувань, що беруть участь у воєнних діях. Такий статус визначається не громадянством, а фактичним становищем людини відносно конфлікту: будь-хто, хто не є комбатантом, вважається цивільним. Водночас особа може втратити цей статус, якщо вона бере безпосередню участь у бойових діях, що тимчасово позбавляє її спеціального захисту [1].

Правовий режим цивільного населення передбачає гарантії від нападів, насильства, жорстокого поводження та інших форм порушення основоположних прав, а також забезпечує охорону життя, здоров'я і гідності в умовах воєнного стану та збройного конфлікту. Згідно з міжнародними

нормами, цивільні повинні бути максимально відокремлені від бойовиків, не можуть бути об'єктом нападу та мають право на гуманне ставлення незалежно від ситуації. Статус цивільних є ключовим елементом гуманізації воєнних дій і спрямований на мінімізацію шкоди для осіб, які не беруть участі у війні, що є важливою передумовою дотримання принципів міжнародного гуманітарного права та збереження людського життя [2].

Міжнародно-правові акти, що регулюють захист цивільного населення під час війни, становлять основу сучасного гуманітарного правопорядку та визначають обов'язки держав і сторін збройного конфлікту щодо забезпечення безпеки осіб, які не беруть участі у бойових діях. Центральне місце у цій системі займають Женевські конвенції 1949 року [2] та їх Додаткові протоколи, які закріплюють фундаментальні принципи захисту цивільних, включаючи заборону нападів на них, обов'язок відрізнати цивільні об'єкти від військових, гарантії гуманного поводження та доступ до необхідної допомоги [3]. Норми звичаєвого міжнародного гуманітарного права доповнюють ці акти та визначають правила поведінки, обов'язкові для всіх держав незалежно від участі у відповідних конвенціях. Значну роль у реалізації міжнародних стандартів відіграють міжнародні організації, зокрема ООН та Міжнародний комітет Червоного Хреста, які здійснюють моніторинг дотримання гуманітарного права, забезпечують гуманітарні програми та беруть участь у документуванні порушень [4]. У комплексі ці акти та механізми формують систему міжнародного захисту цивільного населення, що спрямована на обмеження руйнівних наслідків війни, зміцнення відповідальності сторін конфлікту та забезпечення поваги до людської гідності навіть у найскладніших умовах збройного протистояння.

Гарантії захисту цивільного населення під час війни охоплюють комплекс правових і гуманітарних норм, спрямованих на мінімізацію шкоди для осіб, які не беруть участі у бойових діях. Основою цього захисту є заборона прямого чи невідіркового нападу на цивільних та цивільні об'єкти, що випливає з принципів розмежування та пропорційності. Сторони збройного конфлікту зобов'язані постійно відрізнати цивільних від комбатантів, а також забезпечувати, щоб їхні дії не спричиняли надмірних втрат серед мирного населення. До ключових гарантій належить обов'язок гуманного поводження, який забороняє будь-які форми насильства, катувань, погроз, принижень, незаконних затримань чи колективних покарань [5]. Цивільні мають право на доступ до гуманітарної допомоги, включаючи їжу, воду, медичне забезпечення та евакуацію з небезпечних районів.

Особлива охорона передбачена для найбільш вразливих категорій населення, серед яких діти, жінки, люди з інвалідністю та особи похилого віку, які потребують підвищеного захисту у воєнних умовах. Гарантії захисту охоплюють також недоторканність гуманітарних організацій і

медичного персоналу, які забезпечують підтримку цивільних. Систематичне дотримання цих норм є обов'язком усіх сторін конфлікту і становить важливу умову збереження людського життя та запобігання гуманітарним катастрофам у період збройного протистояння [6].

Національне законодавство України щодо захисту цивільного населення під час війни формує комплекс правових механізмів, спрямованих на забезпечення прав, свобод і безпеки громадян в умовах збройної агресії. Основою такого регулювання є Конституція України, яка гарантує невідчужуваність прав людини навіть в умовах надзвичайних обставин, окрім випадків, прямо передбачених законом [7]. Важливу роль відіграє Закон України «Про правовий режим воєнного стану», який визначає порядок запровадження, зміст обмежень прав та механізми їх компенсації, а також встановлює повноваження військових адміністрацій та органів державної влади, спрямованих на забезпечення безпеки цивільного населення. Значним елементом системи захисту є норми кримінального законодавства, які передбачають відповідальність за воєнні злочини, зокрема за посягання на життя, здоров'я, свободу та гідність цивільних осіб, незаконне позбавлення волі, депортацію, катування, сексуальне насильство та інші грубі порушення міжнародного гуманітарного права [8].

Окреме місце посідає діяльність органів цивільного захисту, які забезпечують оповіщення населення, евакуацію, надання першочергової допомоги та організацію укриттів. Держава також співпрацює з міжнародними організаціями для документування злочинів та залучення гуманітарної підтримки. У сукупності національні правові норми формують цілісну систему, що узгоджена з міжнародними стандартами та спрямована на забезпечення максимального захисту населення в умовах воєнних загроз.

Сучасна збройна агресія РФ проти України спричинила численні порушення прав цивільного населення, що мають системний характер і охоплюють практично всі сфери життя громадян на окупованих та прифронтових територіях. Найпоширенішими є масові обстріли житлових кварталів, критичної інфраструктури та об'єктів цивільного призначення, що суперечить принципу розмежування і призводить до значних жертв серед мирних людей. Фіксуються випадки умисних нападів на гуманітарні об'єкти, медичні заклади, школи й евакуаційні колони, що є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права. Значну увагу міжнародних інституцій викликають факти катувань, незаконних затримань, примусових зникнень, сексуального насильства та жорстокого поводження з цивільними, які перебувають у зоні окупації.

Особливо небезпечним явищем є примусова депортація цивільного населення, зокрема дітей, на територію держави-агресора, що кваліфікується як воєнний злочин та порушення норм міжнародного права. Протягом майже чотирьох років нападів РФ на цивільні об'єкти в

Україні їх жертвами стають і діти, «отримуючи каліцтва, потерпаючи від сексуального насильства, залишаючись без домівок, втікаючи від жахів війни в інші регіони або закордон. Держава-агресор, ускладнюючи діяльність гуманітарних та евакуаційних коридорів, наражає дітей на голод та хвороби. Шокують випадки викрадення; незаконного позбавлення волі; утримання в заручниках; використання, вербування або пропонування дитини для зайняття проституцією та іншою незаконною діяльністю; рабство або практика, подібна до рабства; продаж дітей та торгівля ними; боргова залежність; примусова чи обов'язкова праця; катувань неповнолітніх з метою цинічного використання для отримання військової переваги тощо» [9, с. 71].

Масштабні руйнування житла, транспортної інфраструктури, шкіл і лікарень спричиняють тривалі гуманітарні проблеми та підвищують вразливість населення. Документування цих злочинів здійснюють українські органи правосуддя, міжнародні місії та правозахисні організації, що дозволяє формувати доказову базу для притягнення винних до відповідальності [10]. Сукупність цих порушень демонструє грубе нехтування нормами гуманітарного права та підтверджує необхідність посилення механізмів міжнародного контролю й захисту цивільного населення в умовах війни.

Проведене дослідження дає змогу дійти висновку, що правовий статус цивільного населення під час війни та гарантії його захисту становлять одну з ключових сфер міжнародного гуманітарного та національного права, оскільки саме цивільні особи зазнають найбільших ризиків у ході воєнних дій. Міжнародні акти, зокрема Женевські конвенції та Додаткові протоколи, визначають фундаментальні принципи захисту цивільних, спрямовані на недопущення нападів на них, забезпечення гуманного поводження та доступу до допомоги. Українське законодавство, узгоджене з міжнародними стандартами, формує власні правові механізми гарантування безпеки населення в умовах збройної агресії. Однак сучасна війна проти України демонструє масштабні та систематичні порушення норм міжнародного гуманітарного права, що посилює необхідність удосконалення національних і міжнародних механізмів захисту цивільних, належного документування злочинів та притягнення винних до відповідальності. Забезпечення реального та дієвого захисту цивільного населення є важливою умовою збереження людського життя, утвердження верховенства права та підтримання міжнародної безпеки.

Бібліографічні посилання

1. Термін «Цивільні особи (населення)» // Термінологія законодавства / Законодавство України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/32608> (дата звернення: 06.12.2025).
2. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (укр/рос) : Конвенція Орг.

Об'єдн. Націй від 12.08.1949 : станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 06.12.2025).

3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (укр/рос) : Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 08.06.1977 : станом на 8 груд. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 07.12.2025).

4. МКЧХ в Україні. Blogs International Committee of the Red Cross. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/> (дата звернення: 07.12.2025).

5. Клапоушак Д. С. Щодо міжнародно-правового захисту цивільного населення під час збройного конфлікту. Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право / голов. ред. Ю. М. Бисага – Ужгород, 2023. – Т. 2. Вип. 77. – С. 294-298. – Бібліогр.: с. 297-298 (17 назв). URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/284434/278587> (дата звернення: 06.12.2025).

6. Іванов Іван, Симоненко Аліна. Захист цивільного населення в умовах війни. Діяльність державних органів в умовах воєнного стану: збірник матеріалів Міжнародного науково-практичного онлайн-семінару (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 29 квітня 2022 року). Кривий Ріг, 2022. 56-59с.

7. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 07.12.2025).

8. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на 14 трав. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 08.12.2025).

9. Кіріка Д. В., Качур С. А. Забезпечення правопорядку органами ювенальної превенції шляхом захисту прав дитини в умовах війни. Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. XIII Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 30-річчю Харк. нац. ун-ту внутр. справ у статусі університету (м. Вінниця, 22 листоп. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. Правових наук України. – Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 71- 73. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9143fa38-85aa-4745-8d78-fbea8faf858b/content> (дата звернення: 08.12.2025).

10. Civilian Harm and Human Rights Abuses Persist in Ukraine as War Enters Fourth Year | UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. Home UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. URL: <https://ukraine.ohchr.org/en/Civilian-Harm-and-Human-Rights-Abuses-Persist-in-Ukraine-as-War-Enters-Fourth-Year> (дата звернення: 08.12.2025).

D. Penzar, M. Motovylets

Legal status of the civilian population during war and guarantees of its protection.

Abstract: The thesis examines the legal status of the civilian population during war and the mechanisms

ensuring its protection in accordance with international humanitarian law and the legislation of Ukraine. The concept of the civilian population is clarified, the main international legal instruments regulating its protection are identified, and the key guarantees of safety and humane treatment during armed conflict are characterized. Particular attention is paid to Ukraine's national legal mechanisms aimed at safeguarding the rights of civilians, as well as to the analysis of violations of international humanitarian law arising from the current Russian aggression. The conclusion highlights the need to strengthen international and national instruments for the protection of civilians to ensure compliance with

humanitarian law and to bring perpetrators to justice.

Keywords: civilian population, international humanitarian law, Geneva Conventions, martial law, armed conflict, human rights protection, war crimes, humanitarian assistance.

Зразок для цитування:

Пензар Д., Мотовилець М. Правовий статус цивільного населення під час війни та гарантії його захисту. Пропілеї права та безпеки, 2025. №8. С. 137-140. DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2025.8.30>.